

Результати експерименту із застосуванням техніки **secret ballot** у вивченні електоральних схильностей українських громадян

Евген Большов, Наталя Харченко

26.03.04

Фахівці з електоральних досліджень вказують, що проблема нещирих відповідей респондентів на питання інтерв'юерів є одним із джерел помилок при прогнозуванні результатів виборів. Як вказує Perry, методолог американської дослідницької фірми Gallup, політичні уподобання є достатньо сенситивним питанням і небажання респондента повідомляти правдиві відомості про свої наміри можуть впливати на якість даних [1]. Хоча ця проблема є і загальнометодологічною, вона дуже актуальна саме для електоральних досліджень.

На нашу думку застосування механізму **secret ballot** дозволяє позбутись артефактів викликаних ситуацією опитування. Що таке **secret ballot**? Це механізм отримання відповіді від респондента, який забезпечує йому найбільшу анонімність, при застосуванні **secret ballot** інтерв'юер **не знає**, що відповідає респондент. Найчастіше процедура **secret ballot** реалізується за допомогою урни, в яку кидає бюлетень зі своєю відповіддю респондент. В урні вже знаходять відповіді інших респондентів, ні один з бюлетенів не є поміченим, тобто зв'язати відповіді респондента і його особистість неможливо, відповіді є повністю анонімними. Як свідчать результати багатьох методичних експериментів **secret ballot** діє у двох основних напрямках:

- Зменшення кількості відмов від відповіді на запитання про електоральний вибір та частку тих, хто не визначився. На відміну від контекстуальних запитань, які примушують респондентів висловлювати думку, якої в них не було до початку інтерв'ю, **secret ballot** дає змогу висловити свою думку тим респондентам, в кого вона сформована і які відчуваючи недостатній рівень конфіденційності, в іншому випадку визнали б себе такими, що не визначилися. На це вперше вказав Benson в 1941 році [2]. Такий результат (зменшення кількості тих, які не визначились) був отриманий і в методичному експерименті, проведеному Hoek та Gendall [3].
- За допомогою **secret ballot** дослідники отримують більш щирі відповіді. Як свідчать Bishop and Fisher, розподіл відповідей на чутливі питання в екзит-полі (голосування за або проти встановлення податку, надходження з якого мають йти на допомогу літнім людям), отриманий за допомогою **secret ballot**, був ближчим до офіційних результатів референдуму, ніж відповіді отримані в особистих інтерв'ю [4].

Чому респонденти можуть нещиро відповідати на запитання інтерв'юера, які стосуються політичних вподобань?

Перше пояснення (гіпотеза) спирається на теорію "спіралі замовчування", яка розроблена німецьким соціологом Ноель-Нойман [5]. Основний постулат цієї теорії полягає в тому, що люди не хочуть опинитись в ситуації соціальної ізоляції, внаслідок чого вони відстежують те, наскільки їх думка співпадає з думкою більшості (як вони її собі уявляють). Ті індивіди, які відчувають, що їх думку поділяє меншість соціального оточення, реагують на це в такий спосіб: вони менш ймовірно оголосять її публічно, тоді як ті, хто відчувають, що їх думку поділяє більшість, відповідно, більш схильні публічно висловлюватись на цю тему. Як дія цього механізму може впливати на надійність результатів соціологічних досліджень, які стосуються електоральної поведінки? По-перше, якщо такий механізм діє, і є респонденти, які відчувають, що їх думка не збігається з думкою більшості, то такі респонденти, згідно з теорією, мають вибрати відповідь "важко сказати" в питанні, за кого з кандидатів в Президенти вони

будуть голосувати. **Тобто, наша гіпотеза така: при застосуванні техніки secret ballot, частка тих, хто обирає відповідь "важко сказати" має бути меншою, ніж при застосуванні звичайного запитання.**

Альтернативне пояснення (гіпотеза) є менш теоретично обґрунтованим, але можливим в умовах політичних режимів з не дуже розвинутою демократією, які існують в пострадянських країнах: можливо, що небажання повідомляти інтерв'юєру інформацію про те, за кого збирається голосувати респондент, пов'язане з тим, **що інтерв'юєр сприймається респондентом як представник влади, якому не слід повідомляти таку інформацію, щоб не наразитись на певні санкції з боку владних структур.** Так, М. Міщенко, посилаючись на В. Паніотто, вказує, що помилки в прогнозуванні українськими соціологами відсотку голосів, який отримають СПУ та БЮТ, може бути пов'язаний з небажанням респондентів зізнаватись в симпатіях опозиційним політичним силам.

Для того щоб відповісти на ці питання, авторами був проведений методичний експеримент із застосуванням техніки secret ballot в дослідженні електоральних настроїв українських виборців.

Дизайн експерименту.

Дизайн експерименту являє собою добре відомий і часто використовуваний в методичних експериментах split-ballot підхід. Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Київського центру політичних досліджень та конфліктології було проведено репрезентативне загальнонаціональне соціологічне дослідження з вибіркою 2000 осіб, в якому кожний респондент з парним номером анкети відповідав на питання про те, за кого він буде голосувати на президентських виборах у звичному режимі (контрольна група), тоді як респондентам з непарними номерами анкет пропонувалась урна, в яку він мав кинути власноруч заповнений бюлетень, при тому, **що інтерв'юєр не знає, про те, що відповів респондент.** Такий підхід має моделювати ситуацію виборів з їх таємним голосуванням і впевнити респондента в анонімності його відповіді. Текст звертання інтерв'юєра до респондента був таким:

ОДНА ИЗ ЦЕЛЕЙ НАШЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ - КАК МОЖНО БОЛЕЕ ТОЧНО ОЦЕНИТЬ МНЕНИЯ ГРАЖДАН ПО ПОВОДУ КАНДИДАТОВ В ПРЕЗИДЕНТЫ. ЧТОБЫ ТОЧНО ВОСПРОИЗВЕСТИ СИТУАЦИЮ ВЫБОРОВ, МЫ ПРЕДЛАГАЕМ ЗАПОЛНИТЬ БЮЛЛЕТЕНЬ, КАК НА ВЫБОРАХ, И БРОСИТЬ В ЭТОТ ЯЩИЧЕК, ГДЕ УЖЕ ЛЕЖАТ БЮЛЛЕТЕНИ С ОТВЕТАМИ ДРУГИХ ОПРОШЕННЫХ. БЮЛЛЕТЕНЬ АНОНИМНЫЙ, ТАК ЧТО НИ Я И НИКТО ДРУГОЙ НЕ БУДЕТ ЗНАТЬ, ЧТО ВЫ ОТВЕТИЛИ. ЯЩИК ЗАПЕЧАТАН И БУДЕТ ВСКРЫТ В КИЕВЕ.

Я ПРОШУ ВАС ОБВЕСТИ КРУЖОЧКОМ ТОТ ВАРИАНТ ОТВЕТА, КОТОРЫЙ ВЫ ВЫБРАЛИ, И БРОСИТЬ БЮЛЛЕТЕНЬ В ЯЩИК.

Аналізуючи результати нашого експерименту ми будемо паралельно звертатись і до результатів експерименту з цього ж приводу, які опублікував М. Міщенко (в тих випадках де порівняння можливе). Коротко опишемо дизайн експерименту здійсненого М. Міщенко (наголосимо, що він відрізняється від обраного нами). В експерименті М. Міщенко не було експериментальної і контрольної груп: всім респондентам спочатку ставилось питання про вибори Президента в звичайному форматі, а після кінця інтерв'ю пропонувалось відповісти на це ж питання ще раз, але вже за допомогою secret ballot (детальніше дивись [6]).

Результати.

Україна в цілому.

Розглянемо результати нашого експерименту для загальноукраїнського розподілу відповідей на питання "За кого з кандидатів в Президенти Ви особисто б проголосували, якщо вибори відбувались найближчої неділі?". В таблиці подано порівняння відповідей респондентів з контрольної та експериментальної груп, і ймовірність того, що зафіксована різниця між відсотками дійсно є в генеральній сукупності, а не є наслідком випадкових відхилень.

Таблиця 1. Порівняння відповідей респондентів на питання "За кого з кандидатів в Президенти Ви особисто б проголосували, якщо вибори відбувались найближчої неділі?" за допомогою secret ballot і в звичайному режимі.

Політик	Відсоток в групі респондентів які відповідали за допомогою secret ballot	Відсоток в групі респондентів, які відповідали в звичному режимі	Ймовірність того, що відмінність між відсотками є
В. Ющенко	25,0	24,0	0,40
В. Медведчук	2,6	2,4	0,23
Ю. Тимошенко	3,6	2,9	0,62
В. Янукович	11,7	9,7	0,85
А. Мороз	4,4	4,3	0,09
В. Литвин	2,0	1,9	0,13
П. Симоненко	13,0	11,5	0,70
С. Тигіпка	3,4	2,8	0,56
Інший	4,5	4,6	0,09
Важко сказати	14,5	18,5	0,98
Проти всіх	8,1	8,6	0,31
Не брав би участі у виборах	6,4	6,7	0,21

Головним результатом експерименту є те, що застосування техніки secret ballot на 4% знижує частку респондентів, які визнають себе такими, що ще не визначились (різниця є статистично значущою на рівні $p=0.98$). Такий результат повністю узгоджується з досвідом інших авторів, які отримали такий же результат (наприклад, [3]). Очевидно, що за допомогою цього механізму (secret ballot) ті респонденти, які насправді визначились із своїм електоральним вибором, але з певних (зараз ми не обговорюємо яких саме) причин не хотіли повідомляти його інтерв'юєру, можуть висловити свою думку. Зниження частки респондентів, які не визначились, корисне при прогнозуванні соціологами результатів виборів. Цікаво, що той дизайн експерименту, який був використаний М. Міщенко, такого результату не дає: навпаки, серед респондентів, які відповідали за допомогою бюлетеня, таких, що не визначились зі своїм вибором, виявилось навіть більше, ніж за звичайного способу відповіді - 13.3% проти 11.5% [6]. Також відзначимо, що в експериментальній та контрольній групах відрізняються рейтинги В. Януковича (11.7% та 9.7%) та П. Симоненко (13% та 11.5%). Щоправда, ймовірності того, що ці розбіжності дійсно існують, менші, ніж це прийнято в соціальних науках - 0.85 та 0.70, тоді як найчастіше користуються ймовірностями 0.95 та 0.90. Але це дає нам привід сподіватися, що якщо б обсяг вибірки був би більшим, ми отримали б більш високі рівні значущості різниць.

Крім аналізу результатів експерименту для України в цілому, ми вирішили окремо проаналізувати результати по регіонах України і по окремим альтернативам. Ми обрали розподіл України на п'ять регіонів - такий розподіл використовується Київським

міжнародним інститутом соціології¹ (наголосимо, що він дещо відрізняється від того регіонального розподілу, який використовував М. Міщенко).

Розглянемо результати експерименту по окремим альтернативам і регіонам

Таблиця 2. Порівняння відсотку респондентів, які обрали відповідь "важко сказати" в розрізі п'яти регіонів.

	Західний	Західно-центральный	Східно-центральный	Південь	Схід
Важко сказати (secret ballot)	7,3	13,7	19,4	20,6	13,0
Важка сказати (звичайне питання)	18,0	19,4	17,5	21,9	15,7
Ймовірність того, що відмінність між відсотками є	1,00	0,91	0,34	0,24	0,58

Як бачимо, масштаб зниження частки тих респондентів, що не визначились, який ми отримали за загальнонаціональною вибіркою, сильно відрізняється в розрізі регіонів. Якщо для Західного і Західно-центрального регіону застосування техніки secret ballot сильно зменшує кількість тих респондентів, які на запитання інтерв'юера про їх електоральний вибір, визнавали себе такими, що не визначилися, то в Східно-центральному, Південному та Східному такого ефекту не має зовсім. Такий результат, зафіксований саме в Західному і Західно-центральному регіонах, призводить нас до висновку, що в цьому випадку вірним є наше друге пояснення ефекту від застосування secret ballot, а саме - **що в цих регіонах інтерв'юер сприймається респондентом як представник влади, якому не слід повідомляти таку інформацію, щоб не наразитись на певні санкції з боку владних структур**. Наш висновок ґрунтується на тому, що саме в цих регіонах конфлікт між владою і опозицією є артикульованим в найбільш явній, відкритій формі, і респонденти, щоб убезпечитись, вважають за краще визнати себе такими, що не визначились із своїми електоральними вподобаннями, ніж повідомити про свою симпатію до опозиційних політиків. Відзначимо, що результати М. Міщенко теж показують, що в Західному регіоні частка тих, хто визнає себе такими, що не визначились у відповідях за допомогою secret ballot також є меншою, ніж у відповідях на запитання у звичному режимі - 9.2% проти 10.8% (але, потрібно вказати, що масштаб зменшення частки таких респондентів в експерименті М. Міщенко набагато менші, ніж демонструють отримані нами дані), а в Південному - не відрізняється.

Таблиця 3.

	Західний	Західно-центральный	Східно-центральный	Південь	Схід
Відсоток голосів відданих за В. Ющенко і Ю. Тимошенко (secret ballot)	63,1	37,8	21,9	15,3	8,1
Важко сказати (звичайне питання)	56,6	33,5	25,3	12,5	7,8
Ймовірність того, що відмінність між відсотками є	0,80	0,68	0,53	0,57	-

Таблиця 3 демонструє, що, дійсно, з ймовірністю 0.8^2 при використанні звичного способу опитування, занижується частка голосів відданих за праву опозицію - В. Ющенко і Ю. Тимошенко. На нашу думку, це є свідченням того, що відмовляються відповідати на питання про свої електоральні схильності саме латентні прихильники опозиційних кандидатів. В той же час згідно з результатами, які отримав М. Міщенко, в Західному регіоні при застосуванні техніки secret ballot, відсоток прихильників Ю. Тимошенко **збільшується** (з 5.8% до 7.6%), тоді як частка потенційних виборців В. Ющенко, навпаки, зменшується (з 55.1% до 53.4%).

Таблиця 4.

	Західний	Західно-центральный	Східно-центральный	Південь	Схід
Відсоток голосів відданих за П. Симоненко (secret ballot)	5,0	9,1	20,6	11,6	19,7
Відсоток голосів відданих за П. Симоненко (звичайне питання)	3,2	5,8	12,0	12,5	24,0
Ймовірність того, що відмінність між відсотками є	0,62	0,83	0,97	-	0,72

Те, що у Західному регіоні відсоток виборців П. Симоненко за відповідями на звичайне запитання і за secret ballot не відрізняється, в комплексі с тим, що відсотки голосів, відданих за праву опозицію у відповідях респондентів на звичайне і приховане питання, відрізняються, дають нам підстави вважати, що для Західного регіону причиною нещирих відповідей респондентів є не дія "спіралі замовчування", а те, що люди бояться санкцій з боку влади.

В той же час, М. Міщенко отримав такі результати для П. Симоненко у Західному регіоні: 2.4% у відповідях на звичайне питання, 4.2% - за допомогою secret ballot. Як це видно з таблиці 4, ми отримали і статистично значущу різницю у рейтингу П. Симоненко в Східно-центральному регіоні (на рівні 0.97) - 12% при звичайній формі опитування, 20.6% - при використанні secret ballot. Можливо, що в цьому регіоні, на відміну від Західного діє саме "спіраль замовчування". В такий же спосіб ми інтерпретуємо статистично значущу різницю (на рівні 0.83) рейтингу П. Симоненко в Західно-центральному регіоні.

Таблиця 5.

	Західний	Західно-центральный	Східно-центральный	Південь	Схід
Відсоток голосів відданих за В. Януковича (secret ballot)	3,9	5,4	6,3	10,1	30,5
Відсоток голосів відданих за В. Януковича (звичайне питання)	3,2	5,8	8,4	5,2	24,9
Ймовірність того, що відмінність між відсотками є	-	-	-	0,93	0,81

Результати, які ми отримали аналізуючи рейтинг В. Януковича певною мірою парадоксальні: на перший погляд вони не можуть бути пояснені ні першою, ні другою гіпотезами. Щодо першої гіпотези, згідно з якою, індивіди не схильні висловлювати

свою думку, якщо вони відчують, що їх думка не збігається з думкою більшості, то навряд чи таке пояснення підходить до ситуації з рейтингом В. Януковича у Південному регіоні. Річ у тім, що згідно з даними того ж опитування, явних електоральних фаворитів у регіоні немає.

Таблиця 6. Рейтинг кандидатів у Президенти в Південному регіоні.

В. Ющенко	11%
В. Медведчук	4%
Ю. Тимошенко	1%
В. Янукович	6%
А. Мороз	3%
В. Литвин	1%
П. Симоненко	12%
С. Тигіпка	4%
Інший	8%
Важко сказати	23%
Проти всіх	16%
Не пішов би на вибори	11%

З таблиці видно, що В. Ющенко і П. Симоненко мають приблизно однакові показники, декілька центристських політиків мають рейтинги нижче, але доволі близькі між собою. Тобто, згідно з даними дослідження не має політика, який мав би підтримку більшості населення регіону. Відповідно, навряд чи діє зміни рейтингу В. Януковича можна пояснити механізмом "спіралі замовчування" (хоча, треба сказати що рейтинги політиків - це тільки непрямий індикатор того, кого, на думку респондентів, підтримує більшість людей). Навряд чи також можна застосувати до пояснення цієї різниці і нашу другу гіпотезу - про те, що респонденти можуть вбачати в інтерв'юері представника влади і тому боятись (через загрозу певних санкцій) повідомити свої справжні електоральні вподобання - В. Янукович є прем'єр міністром. Скоріш за все, слід застосувати альтернативне пояснення: як ми вказували, політичні вподобання є достатньо сенситивним питанням, тому можливо деяка частина респондентів не хоче визнавати симпатії до політичного діяча, який має в своїй біографії факти притягнення до кримінальної відповідальності. Відзначимо, що дані М. Міщенко також свідчать про те, що в залежності від способу опитування рейтинг В. Януковича в Південному регіоні змінюється: 8.6% у відповіді на звичайне запитання і 11.9% при застосуванні secret ballot (різниця 3.3%, за нашими даними - 5.1%).

Іншим механізмом, на нашу думку, пояснюється різниця в рейтингах В. Януковича в Східному регіоні, отриманих за допомогою звичайного питання і техніки secret ballot - 24.9% проти 30.5% (рівень значущості 0.81). Скоріше за все, в Східному регіоні частина виборців П. Симоненко є латентними прихильниками В. Януковича - при застосуванні техніки secret ballot частка прихильників П. Симоненко зменшується (24% проти 19.7%, ймовірність 0.72), а частка прихильників В. Януковича, відповідно, зростає. Тому ми припускаємо, що за умови таємного голосування (secret ballot) частина виборців П. Симоненко в Східному регіоні переходить до В. Януковича. Цей механізм, на нашу думку, вкладається в гіпотезу "спіралі замовчування": виборці П. Симоненко, які змінили свою думку на користь В. Януковича, не можуть відкрито висловити свою думку, тому більшість з їх оточення, скоріш за все, теж є прихильниками П. Симоненко, що створює певний тиск. Але при застосуванні механізму secret ballot вони мають змогу висловити свої справжні електоральні симпатії.

Висновки та пропозиції.

По-перше, результати експерименту показали, що застосування механізму secret ballot при вивченні електоральних схильностей українських громадян, дійсно дозволяє зменшити частку респондентів, які визнають себе такими, що не визначились - на 4% (з ймовірністю 0.98). Зменшення частки респондентів, які не визначилися дозволяє будувати більш точні прогнози результатів виборів.

По-друге, аналіз результатів експерименту в розрізі регіонів показав, що застосування secret ballot дає різний ефект в різних регіонах. На нашу думку, це пояснюється тим, що в різних регіонах діють різні механізми, які спричинюють нещирі відповіді респондентів на питання інтерв'юерів. Так, наприклад, в Західному регіоні таким механізмом є побоювання респондентів санкцій з боку влади, тоді як в інших регіонах відмінності між відповідями на звичайне питання і при застосуванні механізму secret ballot, можуть бути пояснені дією "спіралі замовчування".

Спираючись на досвід американських дослідників і результати проведеного нами експерименту, автори пропонують використовувати техніку secret ballot не тільки в звичайних дослідженнях електоральної поведінки, але і під час екзит-полу, що зробить його результати більш надійними.

Література.

1. Perry P. Certain Problem in Election Survey Methodology. // Public Opinion Quarterly Volume 1979, Issue 5
2. Benson, Lawrence. 1941. "Studies in Secret-Ballot Technique". Public Opinion Quarterly 55: 313 - 330.
3. Hoek J. and Gendall P. Factors Affecting Political Poll Accuracy: An Analysis of Undecided Respondents. // Marketing bulletin, 1997, 1-14.
4. Bishop S. and Fisher J. "Secret ballots" and Self-Reports in an Exit-Poll Experiment. // Public Opinion Quarterly, Volume 59: 568-588
5. McDonald D., Glynn C. and others. The Spiral of Silence in the 1948 Presidential Election. Communication Research. Vol. 28, No. 2, April 2001, 139-155.
6. М. Мищенко. Исследование влияния интервьюера на ответы респондента: результаты методического эксперимента. Социология: теория, методы, маркетинг, 2004, 1.

¹ Західний (який складають Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області), Західно-центральний (м. Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська), Східно-центральний (Дніпропетровська, Полтавська, Чернігівська, Сумська), Східний (Донецька, Харківська, Луганська), Південний (АР Крим, Запорізька, Херсонська, Одеська, Миколаївська).

² При оцінці рівня статистичної значущості ми хотіли б наголосити на невеликому обсязі вибірки в Західному регіоні – 381 респондент, тобто в експериментальній групі було близько 190 респондентів.